

"שלושת" או "שלוש"? שינויים בצורות הנסמך של שמות המספר בעברית

עירית מאיר

1. הקדמה

אחד האיפיונים של שפות טבעיות הוא ששפות משתנות לאורך זמן. כל שפה טבעית חיה, כלומר כזו אשר משמשת בקהילת דוברים, עוברת שינויים. רוב השינויים בשפה קורים באופן בלתי מכוון, ולעתים קרובות גם בלתי מודע. במקרים רבים דוברי השפה אינם מודעים לכך ששפתם נמצאת בעיצומו של תהליך שינוי, ורק בחינה מדוקדקת של השפה בתקופות שונות מעלה על נס את השינויים שחלו בה. כאשר הדוברים מודעים לשינויים החלים בשפתם, הם בדרך כלל מתנגדים לשינויים, ורואים בהם קלקול של השפה. התחושה שהשפה הולכת ומדרדרת אינה נחלת הדור שלנו בלבד ואינה נחלתם הבלעדית של דוברי עברית. נראה שבכל חברה ובכל תקופה, אנשים מתייחסים לצורות לשון מוקדמות יותר כ"טובות יותר", ובטוחים כי השפה תדרדר אל עברי פי פחת אם לא יושם קץ לשינוי. כך, סמואל ג'ונסון, שערך את המילון המקיף הראשון לאנגלית ב-1755, כתב בהקדמה למילון כי "Tongues, like governments, have a natural tendency to degeneration" (מצוטט ב- אטצ'ינסון 2001: 8). ואילו מקס מילר (Max Müller), משכיל בן המאה ה-19, טען כי "The history of all Aryan languages is nothing but a gradual process of decay" (יספרסן 1922: 263).

תחושה זו, שהשפה מדרדרת, חזקה מאוד בקרב דוברי העברית. זאת משום שהשפה העברית כשפת-אם היא שפה צעירה, ועוברת שינויים רבים במשך זמן קצר. גם האופי המיוחד של קהילת דוברי העברית, קהילה שחלק גדול מדובריה אינם דוברים ילידיים של השפה אלא מביאים עמם שפות אם אחרות, תורם לשינויים הרבים המתרחשים בשפה. קיים מתח מידי בין הדרישות הנורמטיביות, שעוצבו בידי מחדשי השפה וממשיכיהם, לבין ההתפתחויות הטבעיות שהחלו להתרחש בעברית ברגע שהפכה לשפת-אם בקהילת דוברים (רביד א 1995, 6-8). מתח זה גורם לכך שדוברי עברית רבים מרגישים חוסר ביטחון ביחס לשפת האם שלהם. דוברים רבים חשים כי אינם יודעים את הצורות "הנכונות" של שפתם, ושאלות כגון "איך צריך לומר: מְחַלֵּף או מְחַלֵּף?" אינן נדירות כלל וכלל בשיח בין דוברי השפה.

הדינאמיות הרבה של המערכת הלשונית של העברית בת-ימינו, הבעייתית כל כך מבחינת דוברי השפה, נותנת לבלשנים הזדמנות פז לחקור את השינויים הלשוניים בזמן התרחשותם, ובאמצעות זאת לעמוד על הכוחות המעצבים את השינויים בשפה. מאמר זה מתמקד באחד השינויים המושמצים ביותר בעברית כיום – השינויים העוברים על מערכת שמות המספר בשפה. שינויים אלו, ההולכים ומשתרשים בשפה, למגינת לבם של דוברים רבים, אנשי חינוך ואנשי האסכולה הנורמטיבית, מאפשרים לנו לבחון את הגורמים הפועלים על המערכת הלשונית ומתווים את השינויים החלים בה. מטרתו של מאמר זה היא להתחקות אחר הגורמים המעצבים את השינויים במערכת שמות המספר בנסמך, ולבחון האם הם פרוזודיים בעיקרם, או מורפולוגיים-פונקציונאליים.

2. מערכת שמות המספר בעברית

שמות המספר בעברית מופיעים כארבע צורות, הנקבעות ע"י שתי קטגוריות דקדוקיות – מיין דקדוקי ויידוע. המיין הדקדוקי של שמות המספר נקבע על-פי המיין של שם העצם אותו הם מלווים. אך בשונה ממערכות אחרות בשפה הנוטות לפי מיין, בשמות המספר צורות הנקבה הן הצורות הבסיסיות, ואילו צורות הזכר נגזרות מצורות הנקבה באמצעות תוספת סיומת a . היפוך זה במערכת שמות-המספר מאפיין את השפות השמיות ככלל (ר' בל או 1972), ומקורו אינו ברור¹. היידוע בשמות המספר מסומן באמצעות הניגוד הצורני פרוד-נסמך. צורות המספר הפרודות מצטרפות לשם עצם בלתי מיודע, ואילו צורות המספר בנסמך מצטרפות לשם עצם מיודע. לכל שם מספר, אם כן, ארבע צורות: זכר-נקבה, מיודע – בלתי מיודע (ר' טב לה 1 להלן). אך למעשה, בהגייה הסטנדרטית של העברית כיום, הניגוד בין צורות הפרוד לצורות הנסמך נעלם בצורות הנקבה, שכן תנועות כגון קמץ, פתח וחתף פתח או צירה וסגול נהגות באופן זהה. שם המספר היחיד בנקבה בו קיים הניגוד הוא 3 (שֶׁלֶשׁ לעומת שְׁלֹשׁ), אך הצורה שֶׁלֶשׁ נעלמה כמעט לחלוטין מהשפה, כך שגם בשם מספר זה לא קיים ניגוד בין צורת הפרוד לנסמך. מכאן שרק צורות הזכר מקודדות התאמה ביידוע.

טבלה 1: ארבע צורות שמות המספר בעברית

זכר	נקבה
פרוד שֶׁלֶשׁה תְּמִשָּׁה	שֶׁלֶשׁ תְּמִשׁ
נסמך שְׁלֹשׁת תְּמִשֹּׁת	שְׁלֹשׁ תְּמִשׁ

התיאור לעיל מתייחס רק לשמות המספר משלוש ועד עשר. המספרים אחרים ושתיים אינם מתאימים לתיאור זה: בשמות המספר אחד ואחת, צורות הנסמך והפרוד נבדלים לא רק מבחינה פונולוגית, אלא גם מבחינת מיקומם ביחס לגרעין. צורות הנסמך מקדימות את הגרעין, כשאר שמות המספר (אחד הילדים אחת הילדות), אך צורות הפרוד באות אחרי הגרעין (ילד אחדילדה אחת); ואילו שמות המספר שנייםשתיים מופיעים בצורת הנסמך הן לפני שם-עצם מיודע והן לפני שם-עצם בלתי מיודע (שני ילדים שני הילדים). צורת הפרוד משמשת רק כאשר המספר הוא חופשי, כלומר כשאינו מקדים שם-עצם (כגון רציף מס שתיים). המספרים 11-19 מקודדים התאם במיין דקדוקי, אך אין בהן הבחנה בין צורות מיודעות לבלתי מיודעות. ואילו לשמות המספר המציינים עשרות שלמות, מאות ואלפים ישנה רק צורה אחת. המאמר הנוכחי יתמקד, לפיכך, בשמות המספר משלוש עד עשר.

3. שינויים במערכת שמות המספר בעברית

מערכת שמות המספר בעברית עוברת שינויים בולטים, הן בצורות הפרוד והן בצורות הנסמך. דבר זה הינו צפוי, בשל שונותה של מערכת שמות המספר משאר המערכות בשפה. מבחינה מורפולוגית, סימון המיין בדקדוקי בשמות המספר הוא ההיפוך של סימון המיין הדקדוקי בשאר המערכות בשפה, כפי שצוין לעיל. בנוסף, שמות המספר, בשונה משמות תואר אחרים בשפה, מקדימים את הגרעין השמני, ובכך הם דומים בתפוצתם לכמתים (דוגמת כל מעט תֶּלֶק מ- וכו'). אך כמתים, בשונה משמות תואר, אינם ניטים לפי מיין. מכאן ששמות המספר הם הכמתים היחידים בשפה המקודדים התאם במיין (מאיר 2005). מיקומם של שמות המספר, לפני הגרעין השמני, יוצרת הכבדה גם מבחינה פסיכו-לינגוויסטית, שכן כיווניות ההתאם היא אחורנית: שם-העצם, הקובע את ההתאם, מופיע אחרי הלוואי שלו. דוברי השפה צריכים להחליט, אם

כך, באיזו משלוש צורות שם המספר האפשריות יבחרו עוד לפני שהגו את שם העצם הקובע את ההתאם. מבנים דקדוקיים שבהם כיוון ההתאם הוא אחורי מצריכים מטלת תהלוך מורכבת יותר מאשר מבנים שבהם כיוון ההתאם הוא קדמי, ומועדים יותר לשינויים (ר' ברמן 1992). כל האפיונים האלה גורמים למערכת שמות המספר להיות מסומנת מאוד, ובעקבות כך גם פגיעה מאוד ומועדת לשינויים.

ואכן, מערכת זו עוברת שינויים רבים. לכאורה, ניתן היה לצפות כי מערכת שמות המספר תתאים את עצמה לשאר המערכות הדקדוקיות המקודדות מין דקדוקי; כלומר, שהצורות הבסיסיות מבחינה מורפולוגית יהפכו להיות הצורות הזכריות, ואילו הצורות המורכבות מורפולוגית יהפכו להיות הצורות הנקביות. אך בפועל, אנו מוצאים כי השינויים הם בכיוון שונה. בצורות הפרוד, צורות הזכר הולכות ונעלמות, וצורות הנקבה, הצורות הבסיסיות מבחינה מורפולוגית, הופכות להיות הרווחות בשפה (רביד 1995). כלומר, השינוי הוא בכיוון של ניטרול קידוד המין הדקדוקי בשמות המספר. רביד מסבירה זאת במונחים של שינויים אנלוגיים בשפה. על פי מנד'ק (1980), קיימת נטייה ליצור סדירות בפרדיגמה, המביאה לאיחוד האברים השונים במערכת לידי מופע אחד. על-פי מגמה זו, שני המופעים של המערכת – צורות הזכר וצורות הנקבה, יתמזגו לכלל מופע אחד, בעל הצורה הבלתי מסומנת מורפולוגית. בנוסף לפן המורפולוגי, ניטרול ההבחנה הדקדוקית-צורנית לטובת השימוש בצורה הבלתי מסומנת בקטגוריה הופך את המערכת לסדירה גם מבחינת אחרות (מאיר 2005): עם העלמות צורות הזכר, נעלם גם הניגוד במין הדקדוקי במערכת שמות המספר הפרודים. בכך הופכת התנהגותם של שמות-המספר לסדירה, שכן הם מתנהגים כשאר הכמתים בעברית. גם בעיית כיוונית ההתאם נפתרת כתוצאה משינוי זה. מכיוון שהמין הדקדוקי אינו מקודד, הרי שאין התאם דקדוקי בצורות אלו, וממילא בעיית הפקה הנגרמת מכיוונית אחרות של ההתאם לא קיימת.

בצורות הנסמך, לעומת זאת, נמצא כי השינוי הוא בכיוון ההפוך: אמנם גם כאן ישנה מגמה של ניטרול סימון המין הדקדוקי, אך במערכת זו דווקא צורות הזכר, לפחות בחלק משמות המספר, הופכות להיות רווחות, כפי שמראות הדוגמאות הבאות. דוגמאות אלו לקוחות הן ממקורות דבורים והן ממקורות כתובים:

בשלב זה החלטנו להגיש את שלושת התוכניות שדיברנו עליהן (ישיבה באוניברסיטת חיפה, נובמבר 2003)
שלושת השאלות (מצגת, כנס סקריפט, יולי 2004)
שלושת הקנייתיות פה ... וגם שלושת האתיפיות ~ (שידורי האולימפיאדה, 27.8.2004, ערוץ 1)
ארבעת הרצים יתחרו על שלושת המדליות ~ (שידורי האולימפיאדה, 27.8.2004, ערוץ 1)
יופסקו לאלתר לימודיו של תלמיד לאחר שנכשל או לא עמד בתנאי המעבר פעם שנייה בשנה העוקבת. בקורס חובה כלשהו מהתכנית שלושת השנים. (שנתון אוניברסיטת חיפה 2005, עמ' 636)
שלושת החברות האחרות יפתחו את מרכזי העסוקה שלהן בו. באוגוסט בירושלים. אשקלון וז'אנר חדרה (הארץ, 24.6.2005, עמ' 1, רותי סיני)
לאחר בחירתו של אחד החשמנים לאפיפיור הוא בוחר לעצמו שם מסורתי אחר כך הוא בוחר אחת משלושת הגלימות המפוארות שהוכנו מראש (ידיעות אחרונות 19.4.05)²

המבחן יתקיים בחופשת חנוכה בארבעת הערים הגדולות (מכתב מטעם העמותה למצוינות בחינוך, 24.10.2004)
גברת בק שי להוטה ל מצוא חתנים פוטנציאליים ראויים עבור
ארבעת בנותיה המוכשרות והרווקות (חוברת מסטר כארד,
אפריל 2005)
ארבעת האוריינטציות המבססות את התאוריה של פונולוגיה
כהתנהגות האדם והשלכותיהן הן תפתחותיות והקליניות...
(טובין, ישי, 1995: פונולוגיה כהתנהגות האדם: מבוא. דיבור
ושמיעה 18, עמ' 12)
בדקתי כל אחד בחמשת דרכי הייצוג. (הרצאה, כנס מיחא,
11.11.2004)
ארץ לעולם לא קיבל את חמשת המועמדות החשובות ביותר
לפרס גלובוס הזהב ('קולנוע', ינואר 2005)
בתריסר החודשים שלאחר מכן הוכפל מספר המרות הדת לעומת
הממוצע של חמשת השנים הקודמות (רקוויאם גרמני", עמוס
אילון (תרגום: דני אורבך), הוצאת כנרת, זמורה-ביתן, דביר,
עמ' 217).
אם לפרידמן יהיה שיוט גרוע הוא יפעיל את שמונת הנקודות
(הארץ online, 23.8.2004, רמי היפש)
התענגו על כל תשעת התערובות הנפלאות של נספרסו (דף מידע
של מועדון נספרסו בישראל, 2005).

רק במקרה אחד נמצא שימוש בצורת הנקבה בנסמך במקום בצורת הזכר:

בחמש הקרבות לגמר הוא גבר על יריבים מאוסטריה צ'כיה ליטא וֹ
קראינה ואיטליה (הארץ online, 19.6.2005, ידיעת ספורט).

שינוי זה אינו מתרחש בצורה אחידה לגבי כל שמות המספר. ישנם שמות
מספר שבהן צורת הנקבה בנסמך נעלמה כמעט לחלוטין. כך לדוגמה, הצורה
שְלוש כבר כמעט ואינה נשמעת, ואילו הצורה שְלושֶת הופכת להיות צורת
הנסמך היחידה בשפה. גם הצורות ארבעת - ו - ששת - נפוצות ביותר. לעומת
זאת, הצורות שבעת שמונת ו-תשעת נדירות למדי.

כיצד ניתן להסביר את השינויים בצורות שם המספר בנסמך? מאיר (2005)
מעלה שני כיווני הסבר שונים:

א. הסבר מורפולוגי-פונקציונאלי: המערכת נוטה לשמר ניגוד הקיים בשפה.
במקרה שלנו, המערכת "שואפת" לשמר את הניגוד שבין צורות הנסמך לצורות
הפרוד. ניגוד זה אינו בא לידי ביטוי עוד בצורות הנקבה, כפי שהוסבר לעיל.
בצורות הזכריות, לעומת זאת, גשנו הבדל ברור בין צורת הפרוד לצורת הנסמך:
שלושה - שלושת □, ארבעה - ארבעת □, שמונה - שמונת וכו'. מכיוון
שבצורות הנקבה אין צורת נסמך מובחנת, הרי שהמערכת "אימצה" את צורות
הנסמך המובחנות היחידות הקיימות במערכת, דהיינו צורות הזכר.

ב. הסבר פרוזודי: קיימת נטייה שצורות שם המספר בנסמך תהיינה מלעיליות,
אולי כדי לשמור על דגם ההטעמה המקובל של סירוג של הברות מוטעמות
ובלתי מוטעמות בצירוף השמני (בעקבות בולוצקי 1982). צורות הריבוי של
שמות עצם בעברית הן לפחות דו-הברתיות, והטעם הראשי של המילה הוא על
ההברה האחרונה (סיומת הרבים).³ ה"א היידוע המצטרפת לשם עצם דו-הברתי
ברבים, מקבלת טעם משני. אם שם המספר המלווה את שם העצם הוא מלרעי,
ייווצר רצף של שתי הברות מוטעמות מנוגד לנטייה הריתמית הכללית של השפה
רצף של שתי הברות מוטעמות מנוגד לנטייה הריתמית הכללית של השפה
לשמור על רצף של הברה מוטעמת ובלתי מוטעמת לסירוגין בתוך יחידה

“שלושת” או “שלוש”? שינויים בצורות הנסמך של שמות המספר בעברית

פרוזודית. שמות מספר מלעיליים לא ייגרמו להפרה של נטייה ריתמית זו. שני ההסברים מעלים ניבויים שונים. ההסבר המורפולוגי מנבא כי בצורות הנסמך של כל שמות המספר תהיה העדפה לשימוש בצורות הזכריות, הצורות בעלות צורת הנסמך המובחנת. ההסבר הפרוזודי מנבא כי לא כל צורות הנסמך תהיינה זכריות, אלא רק הצורות המלעיליות: שלושת, חמשת ו- ששת. הצורות שבעת-, שמונת-, ו- תשעת-, המלרעיות, תהיינה נדירות, ואלו בצורות המספרים 4 ו- 10 שתי הצורות תהיינה נפוצות במידה שווה, שכן גם צורות הזכר וגם צורות הנקבה הן מלעיליות. המחקר הנוכחי שם לו למטרה להכריע בין שתי השערות אלו בצורה אמפירית, ע"י בדיקת הפקה ושיפוטי דקדוקיות של שמות מספר בנסמך בקרב דוברי השפה.

4. הנבדקים

הנבדקים היו 56 דוברי עברית כשפת אם (28 גברים ו-28 נשים), מחמש קבוצות גיל: שתי קבוצות של גילאי בית-ספר (קבוצות I ו-II, גילאי 14-15 ו-17-18 בהתאמה), קבוצת מבוגרים צעירים (קבוצה III, גילאי 20-25), ושתי קבוצות מבוגרים (קבוצות IV ו-V, גילאי 35-55 ו-65 ומעלה, בהתאמה) (ר' טבלה 2). כל הנבדקים הם מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה. נבדקי קבוצות המבוגרים (IV, V) הם בעלי השכלה גבוהה, ונבדקי קבוצה III סיימו 12 שנות לימוד, ורובם סטודנטים באוניברסיטה. הבחירה בנבדקים בעלי השכלה גבוהה ומרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה נועדה להבטיח כי לא ניתן יהיה לייחס סטיות מתקינות נורמטיבית להיעדר השכלה או היעדר חשיפה למשלבים גבוהים של העברית. המגבלה היחידה על הנבדקים מקבוצות III-V היא שהם אינם עוסקים במקצועות הקשורים לשון עברית; כלומר, שהם אינם סטודנטים לשון עברית, ואינם עוסקים בהוראת לשון או במקצועות כגון עריכה לשונית.

5. שיטת המחקר

כלי המחקר שפותח כולל שתי מטלות: מטלת הפקה ומטלת שיפוט דקדוקי. מטלת ההפקה כללה קריאה בקול רם ופתיחה של עשר שאלות בחשבון ובהן צירופים שמניים עם שמות מספר בנסמך. שמות המספר כללו את המספרים מ-3 ועד 10; כל שם מספר הופיע פעמיים, הן עם שם עצם ממין נקבה והן עם שם עצם ממין זכר. כל שמות המספר נכתבו בספרות. במשימה זו נאמר לנבדקים כי עליהם לקרוא את השאלות בקול רם, ולפתור אותן כמה שיותר מהר. במטלת השיפוט, שנערכה לאחר מטלת ההפקה, הוקראו לנבדקים צירופים שמניים (שהופיעו בשאלון ההפקה) ובהם שמות מספר בנסמך. הנבדקים היו אמורים לשפוט האם הצירוף קביל בעיניהם. כל שם עצם הופיע פעמיים, עם שם מספר בצורת זכר ועם שם מספר בצורת הנקבה (ארבע הילדים – ארבעת הילדים □ ארבעה ערוגות ארבעת – הערוגות). סדר הצירופים היה אקראי, פרט לכך שצירופים עם אותו שם מספר הוקראו במרווח של ארבעה פריטים לפחות. נאמר לנבדקים שעליהם להחליט אם הצירוף “מצלצל בסדר באוזניהם”, ולא לנסות ולהסתמך על מה שלמדו בשיעורי לשון. כל הראיונות נערכו בבתי הנבדקים, והוקלטו ברשם קול.

6. תוצאות

א. בהשוואה לתקינות הנורמטיבית: למרות שמטרת המחקר לא הייתה לבדוק את התקינות הנורמטיבית של ביצועי הנבדקים, נערכה בדיקה של התוצאות בהשוואה לתשובות הנכונות מבחינה נורמטיבית, משתי סיבות. רציתי לבדוק האם המערכת הנורמטיבית מהווה עדיין חלק מהיכולת הלשונית של הדוברים,

איור 1: תוצאות מטלת ההפקה

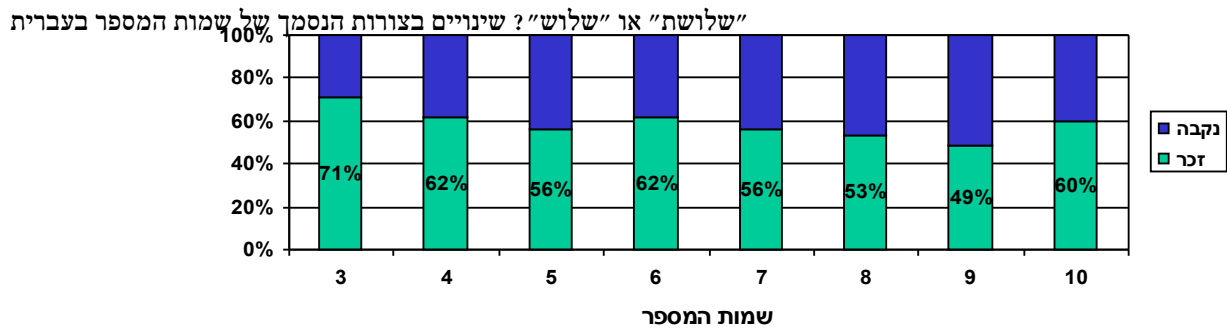
וכן האם יש ביסוס לתחושה של דוברים רבים ש"השפה הולכת ומדרדרת", כמזכיר שדוברים צעירים מתרחקים יותר מהמבנים הנורמטיביים מאשר דוברים ממוגרים יותר. נמצא כי 63% נבדקו ואף קבוצת גיל 65% זכו להצלחה של 100% מבחינה נורמטיבית (ר' טבלה 2). שיעור ההצלחה המצוי של הקבוצות השונות נע בין 61-79 אחוזי הצלחה. קבוצת הגיל שהיצועיה היו הטובים ביותר מבחינה נורמטיבית בהפקה היא הקבוצה של גילאי 65-75, והקבוצה החלשה ביותר בהפקה היא הקבוצה הצעירה ביותר. ממצאים אלו אכן תואמים את התחושה הסובייקטיבית של דוברים רבים בדבר "הידרדרות השפה". אך בין שלוש קבוצות הגיל האמצעיות לא היו הבדלים גדולים במטלת ההפקה. לעומת זאת, במטלת השיפוט קבוצה II השיגה את התוצאות הטובות ביותר, ואילו קבוצה III הייתה החלשה ביותר.

כמו כן נמצאו הבדלים מעניינים ביחסים שבין ביצועי הקבוצות בשני סוגי המטלות (ר' טבלה 2). במטלת ההפקה יש פער גדול בין אחוזי ההצלחה של הקבוצה הטובה ביותר והקבוצה החלשה ביותר (79% לעומת 61%). לעומת זאת, בביצועי השיפוט הפער קטן בהרבה (73% לעומת 65%).

טבלה 2: קבוצות הנבדקים ואחוזי הצלחתם מבחינה נורמטיבית

V	IV	III	II	I	הקבוצה הגיל
65-75	35-55	20-25	17-18	14-15	
10	10	16	10	10	מס' נבדקים
79%	74%	71%	72%	61%	תקינות נורמטיבית – הפקה
71%	71%	65%	73%	67%	תקינות נורמטיבית – שיפוט

ב. תוצאות מטלת ההפקה: בצירופים השמניים שהופקו ע"י הנבדקים, רק שני מספרים הראו העדפה ברורה לצורות הזכר: 3 (65% מכלל היקרויות) ו-6 (63%). המספרים 5, 7, 8, 9, הראו העדפה ברורה לצורות הנקבה: רק 31%-38% מכלל ההיקרויות של שמות מספר אלו היו בצורות הזכריות. ואילו המספרים 4 ו-10 הראו העדפה קלה (55%) לצורות הנקבה. בסך הכול הייתה העדפה לצורות הנקביות: 55% מכלל הצורות המופקות של שם המספר היו צורות נקביות (ר' איור 1).

7

ג. תוצאות מטלת השיפוט: במטלת זו הייתה העדפה לצורות הזכריות בכל שמות המספר, למעט 9, שבו הייתה העדפה קלה ביותר (51%) לצורות הנקביות (ר' איור 2). בסה"כ הייתה העדפה לצורות הזכריות: מכלל הצירופים שנשפטו כתקינים, 59% הכילו צורות זכריות, ורק 41% מהם הכילו צורות נקביות.

7. דיון

הסטייה של כל הקבוצות מהתקנות הנורמטיבית מראה שמערכת שמות המספר בנסמך אכן נמצאת בעיצומו של תהליך שינוי. המערכת הנורמטיבית במלואה כבר אינה מהווה חלק מהידע הלשוני הטבעי של דוברי השפה. יצוין שגם דוברים שניסו להיעזר במטלת השיפוט בידע הפורמאלי שרכשו לגבי מערכת זו, לא הפגינו רמת ביצועים טובה יותר משל נבדקים אחרים. נראה, אם כן, כי הידע הנורמטיבי שדוברי עברית רכשו בלימודיהם, אינו נגיש להם ואינו מהווה חלק מהאינטואיציה הלשונית שלהם.

מסקנה זו, שהמערכת נמצאת בעיצומו של תהליך שינוי, מקבלת חיזוק גם מהבחנות נוספות: במשימת השיפוט נבדקים קיבלו פעמים רבות הן את צורת הזכר והן את צורת הנקבה בצירוף שמני מסוים; כלומר, הם שפטו גם את הצירוף ארבע ילדים וגם את ארבעת הילדים כתקין. יתרה מזאת, אירע שנבדקים שפטו כבלתי דקדוקי צירוף שהם עצמם הפיקו קודם לכן במשימת ההפקה. בנוסף, לעתים נתקבלו במטלת ההפקה צורות המהוות סטייה הן מצורת הזכר והן מצורת הנקבה, כגון -Sevat-, Smonet-, teSat- (כולן במלעיל). כפי שצוין לעיל, הפערים בין הקבוצות השונות היו גדולים יותר במטלת ההפקה מאשר במטלת השיפוט. ייתכן שהדבר נובע מכך שהשינויים במערכת הלשונית גורמים לכך שהדוברים נחשפים יותר ויותר לצורות לשוניות שונות. דוברים רבים מציינים כי "אני לא מדבר ככה, אבל אנשים אחרים כן". כלומר, השימוש הנרחב בצורות לשוניות החורגות מהנורמה הופך צורות אלו לשגורות, ודוברים חדלים מלהתייחס אליהן כאל שגיאות. את היתרון של קבוצה II (גילאי 17-18) במטלת השיפוט ניתן אולי לייחס זאת להשפעה של לימודי לשון אינטנסיביים לקראת בחינת הבגרות בלשון, השפעה שמתפוגגת כמה שנים לאחר סיום הלימודים בבית הספר, כפי שמעידות תוצאות קבוצה III, שהשיגה את התוצאות החלשות ביותר.

ההבדלים בתוצאות בין מטלת ההפקה למטלת השיפוט הדקדוקי מצביעים על כך כי כל מטלה מאוששת השערה אחרת. את תוצאות מטלת ההפקה ניתן להסביר במונחים פרוזודיים. השערת המחקר הייתה כי ישנה העדפה פרוזודית לצורות מלעיליות. אך מבדיקת התוצאות התברר כי ישנו עוד תנאי פרוזודי המשפיע על הבחירה בשם המספר: מספר הברות. בהפקת שם מספר בנסמך ישנה נטייה להעדיף שמות מספר המקיימים שני תנאים פרוזודיים: הטעמה מלעילית ומבנה דו-הברתי. צורות המקיימות שני תנאים אלו מועדפות על פני צורות המקיימות רק את אחד, או אף לא אחד, מהתנאים. ניתן להבחין בארבעה מקרים שונים (ר' טבלה 3):

א. שמות המספר 3 ו-6: הצורות הזכריות (שלושת ו-ששת) הן מלעיליות ודו-הברתיות. לעומתן הצורות הנקביות (שש ו-שלוש) הן מלרעיות וחד הברתיות. למעשה, צורת הנסמך שלוש בנקבה כלל אינה נמצאת בשימוש בקרב דוברי השפה (צורה זו נתקבלה רק פעמיים, אצל נבדק אחד מתוך 56 הנבדקים), והצורה הרווחת יותר היא שלוש, שהיא צורה דו-הברתית אך מלרעית. מבחינה פרוזודית, הצורות הזכריות הן המקיימות את שני התנאים הפרוזודיים, והן אכן הצורות המועדפות.

ב. שמות המספר 7, 8, 9: שמות מספר אלו הם דו-הברתיים, גם בצורות הזכר וגם בצורות הנקבה. אך בעוד שצורות הזכר הן מלרעיות, צורות הנקבה הן מלעיליות. כלומר, רק צורות הנקבה ממלאות אחר שני התנאים, ואכן יש העדפה ברורה לשימוש בצורות הנקביות של שמות מספר אלו.

ג. שמות המספר 4, 10: שמות מספר אלו הם מלעיליים, גם בצורות הזכר וגם בצורות הנקבה.⁴ אך צורות הזכר הן תלת הברתיות ואילו צורות הנקבה הן דו-הברתיות. ואכן, נמצאה העדפה לשימוש בצורות הנקבה (55% מהצורות הן נקביות, לעומת 45% צורות זכריות). בשונה מהמספרים 7, 8, 9, כאן ההעדפה אינה כה חדה. ייתכן שדבר זה מצביע על כך שלדרישת ההטעמה המלעילית יש בולטות רבה יותר מאשר לדרישה לצורה דו-הברתית.

ד. שם המספר 5: צורת הנקבה בשם מספר זה היא מלרעית ודו-הברתית. צורת הזכר היא מלעילית אך תלת-הברתית. מכאן שכל אחת מהצורות מקיימת תנאי אחד ומפרה את השני. ניתן היה לצפות לאחוז שימוש דומה בשתי הצורות, אך הממצאים מראים על העדפה ברורה לצורות הנקבה (65% לעומת 35% צורות זכריות). תוצאות אלו אינן עולות בקנה אחד עם ההסבר הפרוזודי המוצע כאן, ואינני יכולה להסבירן.

טבלה 3: התנאים הפרוזודיים המסבירים את תוצאות מטלת ההפקה

אחוז	מלעיל	דו-הברתי	אחוז	מלעיל	דו-הברתי	אחוז
65%	+	+	שבע	1.5%	-	שלוש
35%	+	-	שבעת	33.5%	+	שלוש
65%	+	+	שמונה	65%	+	שלושת
35%	+	-	שמונת	37%	-	שש
69%	+	+	תשע	63%	+	ששת
31%	+	-	תשעת			

”שלושת” או ”שלוש”? שינויים בצורות הנסמך של שמות המספר בעברית

אחוז	דו-הברתי	מלעיל	
55%	+	+	ארבע
45%	-	+	ארבעת
55%	+	+	עשר
45%	-	+	עשרת
62%	+	-	חמש
38%	-	+	חמשת

גם בשיפוטי הדקדוקיות ישנה העדפה לצורות המלעיליות: בשמות המספר 3, 4, 6, ו-10 הייתה העדפה מובהקת לצורות הזכריות, שהן כולן מלעיליות. אך בשונה ממטלת ההפקה, במטלת השיפוט הייתה העדפה קלה לצורות הזכריות גם בשמות המספר האחרים, המלרעיים. כלומר, נראה כי בשיפוטי הדקדוקיות הנטייה היא להעדיף צורות זכריות, כלומר צורות השונות במובהק מצורות הפרוד. נטייה זו מתאימה להסבר הפונקציונאלי-מורפולוגי, לפיו השפה תשאף לשמר ניגוד הקיים בה. כפי שנאמר לעיל, ההפרדה בין צורות הפרוד לצורות הנסמך, המקודדת את התאמה ביידוע לגרעין הצירוף, קיימת רק בצורות הזכריות. שימוש בצורות נקביות יביא לניטרול הניגוד, ואילו שימוש בצורות זכריות יישמר את הניגוד. נראה שבתהליכי קליטה ישנה נטייה להעדיף את שימור הניגוד, ולפיכך ההעדפה היא של הצורות הזכריות.

נראה, אם כך, כי תהליכי הפקה ותהליכי שיפוט נתונים לסוגים שונים של אילווצים. בתהליכי הפקה אילווצים פרוזודיים משחקים תפקיד חשוב יותר, ואילו בתהליכי שיפוט אילווצים פונקציונליים-מורפולוגיים יש תפקיד נכבד לא פחות מהאילווצים הפרוזודיים. הבדל זה מזכיר את המתח הקיים בין האילווצים השונים המשחקים תפקיד בשינויים פונולוגיים בשפה – קלות הפקה לעומת קלות התהלוך (*ease of production vs. ease of perception*): כדוברי שפה, הנטייה היא להעדיף תהליכים המקלים על ההפקה (כגון תהליכי הידמות למיניהם). ואילו כשומעי שפה, הנטייה היא להעדיף תהליכים המקלים על ההבחנה (כגון היבדלות). המתח שבין גורמים מנוגדים אלו משמש מעין גורם ממתן החל על שינויים פונולוגיים (ליברמן ומטינגלי 1989, סלובין 1977). מתח זה הינו מקרה פרטי של שני כוחות מנוגדים הפועלים על השפה: הנטייה לפשטות (*simplification*) של מערכת ה לשונית מחד, והנטייה לאקספרסיביות מקסימלית מאידך (Ravid 1995, 24 ומובאות שם). מתח דומה נמצא במחקר הנוכחי גם ברמה המורפולוגית: מטלת ההפקה מושפעת מאילווצים פרוזודיים ("נוחות ההפקה") הקשורים למבנה הברתי ולדגם ההטעמה של הצירוף השמני; ואילו ברמת התפיסה ישנה נטייה להעדיף צורות המובחנות זו מזו בצורה מקסימאלית, כלומר ישנה נטייה להעדיף התאמה מלאה בין צורה מורפולוגית לפונקציה לשונית. מבחינה תפיסתית, הנטייה היא אם כן לפרש את הניגוד הצורני שבין צורות הפרוד הנקביות לצורות הנסמך הזכריות לא כמקודד ניגוד של מין דקדוקי, אלא כמקודד את הניגוד ביידוע. הצורה הבלתי מסומנת מבחינה מורפולוגית משויכת לצורה הבלתי מסומנת מבחינה סמנטית [-יידוע], ואילו הצורה המסומנת מבחינה מורפולוגית מקודדת את הצורה המסומנת מבחינה סמנטית [+יידוע].

עדות מעניינת לקיומו של מתח זה ניתן למצוא בכמה צורות לא-תקניות שנמצאו במחקר: צורות כגון Smonet, Sevat הן צורות המנסות "לרצות" את שני סוגי האילווצים: הן מלעיליות ודו-הברתיות מחד, אך הן גם מאופיינות כצורות נסמך (באמצעות הסיומת *et/at*) מאידך. ואכן, המערכת שתקבע

בשפה בסופו של דבר תתעצב מתוך המתח שבין שני סוגי גורמים אלו. מכיוון שתהליך השינוי נמצא כרגע בעיצומו, יש לנו, כחוקרים, ההזדמנות הנדירה לבחון את השינוי והגורמים הפועלים עליו בזמן התרחשותו.

רשימה ביבליוגרפית

- Aitchinson, J. *Language change: Progress or decay?* Cambridge: Cambridge University Press
- Bolozky, S., Remarks on rhythmic stress in: (1982) *Modern Hebrew. Journal of Linguistics*, 18:275-289
- בלאו (1972): 'י בלאו. תורת ההגה והצורות. תל אביב; הוצאת הקיבוץ המאוחד, (תשל"ב).
- ברמן (1992): ר' ברמן. שפת הילדים ותמורות בלשון. בתוך: העברית שפה חיה, בעריכת ע' אורנן, ר' בן-שחר, ג' טורי. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 9-22.
- Hetzron, R., Agaw numerals and incongruence: (1967) *Journal of Semitic Studies* 12:169-197
- Jespersen, O. *Language, its nature, development and origin*. Vol II. London: Allen & Unwin
- Liberman, A. M., & Mattingly, I. G. A.: (1989) specialization for speech perception. *Science*, 243, 489-494.
- Manczak, W. Laws of analogy. In Fisiak, J.: (1980) (ed.), *Historical Morphology*. The Hague: Mouton. 283-288.
- מאיר (2005): ע' מאיר: זכר ונקבה במספר: המין הדקדוקי בשמות המספר כמערכת פגיעה. *בלשנות עברית* 55, 31-42.
- Slobin, D. I. (1977). Language change in childhood and in history. In J. Macnamara (Ed.), *Language learning and thought*. New York: Academic Press
- Ravid, D. *Language change in child and adult Hebrew*. Oxford University Press (1995א)
- Ravid, D., Neutralization of Gender Distinctions in Modern Hebrew Numerals. *Language Variation and Change* 7(1), 79-100 (1995ב)
- Schwarzwald, O., Word Foreignness in: (1998) *Modern Hebrew. Hebrew Studies* 39: 115-129
- שורצולד (2002): שורצולד, א'. פרקים במורפולוגיה עברית. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

- 1 ישנן מספר תיאוריות לגבי מקור היפוך זה. ר' חצרון 1967.
- 2 תודתי לאייל וולפין על דוגמא זו.
- 3 תזוזת הטעם לסיומת הרבים מתרחשת רק במלים "ילידיות", כלומר מלים הבנויות מצירוף של שורש ומשקל, או מלים המסתיימות בסיומת עברית. במלים שאולות, ובקבוצות מלים אחרות שאינן שייכות ללקסיקון הליבה של העברית, לא מתרחשת תזוזת טעם בתצורת הרבים (ר' שורצולד 1998, 2002).
- 4 מבחינה נורמטיבית, הצורה **ארבע** היא מלרעית. אך בשימוש הרווח כיום זוהי צורה מלעילית.